

ACC. N:R. M. 13871:1-23.

Landskap: Skåne Upptecknat av: Jöns Andersson,
Härad: Bara Adress: Folhäll, Kyrkhuddinge
Socken: Esarp ö. Kyrkhuddinge Berättat av: " "
Uppteckningsår: 1954 Född år 1883 i Lund

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Kvinnor och kvinnlärare. s. 1-23. LMF 99.

Kvarnar och kvarndrift.

I vår trakt har funnits vattenkvarnar vid Flöje å, en vid Långs gård, en i Hlbesta, en i Hornheddinge och en i Bjällerups. Vidare kvarnar; en i Långs två i Hlbesta, en i Hornheddinge två i Hyskeddinge, en i Vallby och en i Bjällerups. Samtliga vattenkvarnar, som hjettkvarnar. Hvar vattenkvarnarna var den vid Långs & den ena i Hlbesta, holländare, likaså den ena i Hyskeddinge, samt Vallbykvarnen; den i Hornheddinge, den ena i Hyskeddinge, samt den i Bjällerups, var stekbarnvaller, liksom den ena i Hlbesta.

Av dessa, här nämnda kvarnar är endast vattenkvarnen i Hlbesta, nu i bruk. Det är den största, den är byggd år 1848 men har senare tillbyggts, till två vningar & har moderna maskiner, sikt, skvalverk, kross, o. s. v., har turbin & driver även ett kaff, då det saknas vattentillgång.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUNDLmf 99
1.

Den drives numera delvis som handelskvarn i förening med spannmålsaffär. Kattenkvarnarna i Essarp & Hornheddinge stå ännu kvar men driften är nedlagd, för några år sedan.

Katten kvarnen i St. Bjällesjö ödelades av eldsvåda på 90-talet. Kåderkvarnen i Essarp, nedrevs på 1920-talet, liksom den ena i Hlberta; den andra nedrevs ~~senare~~ på 90-talet, den i Hornheddinge blåste ihull under julkstormen 1902. Kvarnarna i Hyakheddinge nedrevs på 20 och 30-tal, den i Bjällesjö nedrevs i slutet av 80-talet. Kallbykvarnen, som var den största var försedd med omgång av trä med snedstyvor. Den var byggd på 1860-talet och bränd ned, genom mordbrand, i slutet av 1920-talet. Samtliga kvarnar var ~~till~~ kvarnar, där kunderna fick målet & riktat sin säd mot betalning i Tell, vanligen en skäppe pr. tunna eller 5 kg. pr. 100 kg, samt något mera för iaktningarna

Enligt vad jag hört de gamla berättat, skall det
förs ha funnits en stubbarnölla på ågarna till
mitt hemman i Trettorp, där fanns en liten hög
plats, som kallats snöllebacken och där jag själv
brutit upp grundstenar. Enligt vad min morfar,
som var född år 1810 berättat, fanns det i hans pojk-
år, ingen annan kvasn i trakten, ~~den~~ då. Den
~~var~~ någon gång på 1840-talet. Från min barn-
dom, minns jag att det fanns en liten skvallekvasn
vid en gård i St. Bjällerup, i närheten av den
store vattenkvarnen.

Någon särskild dammanläggning vid
vattenkvarnarna, har ej funnits utan man
har dämt upp vattnet i ån, med ett dämn
av plank, försedt med dammsluckor, som
hissades upp med härsting, varvid en hätt-
ting täpte omkring en trädam. När man
skulle ha ner dämnat, slog man på luckan med
en klubba.

L.O.F. 99

3.

De stubbmöller, jag omtalade, ha ej varit för-
sedda med "kjoitel". De hulländare, som ej
hadde omgång, voro ej högre än att vingarna
nådde ned till marken. Den ena typen var
ej äldre än den andra. Samtliga vädskvarnar
här ^{fruktat}, utom den i Vallby, torde ha byggts på
1830-1840-talen. Vattenkvarnen i Lerarp är den
äldsta & torde ha tillkommit på 1800-talets början.
Kvarnarna, ^{de} som voro av trä, hadde stomme
och kvarnhjul av ek, hjulen hadde kuggar
av vitt trä, som var segare att slita på.
Vattenhjulen var delvis av fur, liksom
vingar & klädsel. Vingarna på omtalade
kvarnar gick med sol. De justerades efter
vindförändringen. Kvarnarna här, dreja-
des med vindspel. På 80-talet började man all-
mänt lägga sikt & geyrverk i vattenkvarnar
& store vädskvarnar, krossen först omkr sekelskiftet

L. 18. 5. 99

4

Sikten användes till att skilja finmjölet från skalen av kärnan, sedan ~~vid~~ bordsåden malits. Det grövsta mjölet brukade man kalla svartmjöl. Kvassen användes till att krossa kvarnen, som man fodrade hästarna med. Kvarnarna hade två eller tre loft, beroende på storleken.

På översta loftet var vanligen sikten placerad, kross och kvarnar på mellanloftet, på nedre botten pyntades spannmåls- och mjölsäckarna. Kvarnbyggare.

Vem som byggt kvarnarna, känner jag ej till. En som gjort en särskilt framstående insats för kvarndrift infört modernisering och nyheter, var före kvarnägaren Nils Andersson, Herbert Kvarn, som innehade kvarnen 1900-1932.

Ägare och organisation.

Ägarna till här omtalade kvarnar, var lantbrukare, som även ägde en stor, eller medelstor gård.

166-8-11-7

5.

på var ägri kvarnen var byggd. Ibland
bortaserienderades kvarnen till en mjölnare,
men oftast sköttes den av anställd personal.
De som skötte kvarnen kallades möllesvurna
besarpskvarnarna tillhörde besarps lätteri, men
vem som helst, kunde få målet där, mot tull-
avgift. Sedan cirka 25 år tillbaka har tullen
vartigen erlagts i penningar, vid de kvarnar
som ännu var i drift. För var det vanligt
att mjölnaren födde upp svin på tullväden.
Omkring sekelskiftet började man köpa färdigt
bröd, men det blev inte allmänt, förr än
på 20-30 talet. Då el-kraften samtidigt kom
till byggen, skaffade man sig husbehovskvar-
nar, att själv mala fodersäden på. Följakt-
ligen blev då de stora kvarnarna öfverflödiga
och började småningom försvinna.

6. Vid vattenkvarnarna fängades rätt mycket

fisk, mest ål. Den fångades i busar av järn-
galler, i. k. ålkistor, som anbringades bakom damm-
luckorna. Om mjölnaren anländerat kvarnen
så följde vanligen fisket med, men ägaren
kunde ju i kontraktet, tillförsäkra sig viss del
däraf. Den fisk som ej användes i hushållet,
såldes. Allmänna uppfattningen om mjölnaren
var vanligen, att han var ekonomisk och
att han tulla för hårt och lämnade sämre-
säd tillbaka, än han fått till malning. Konko-
rens mellan möllare förekom ofta. Det tog
sig uttryck i bättre och billigare malning,
traktering o. d., till kunderna, samt väspas mellan mjölnarna.
En god mjölnare skulle ~~ställa~~ mala säden
bra, inte tulla för hårt och lämna tillbaka
samma säd, som han fått till malning, samt vara
frikostig med traktering, vidare skulle han skil-
la kvarnen så inte kunderna fick vänta på målden.

L. N. F. 99

7.

Mjölmanan sekryterades av arbetsklassen.
Lärotiden var tre år. Möllesvännens sociala
ställning var som andra drängar, men betal-
ningen något bättre, men så fick de också
ofta mala om natten, då det var mycket mald
inne, och nattetillgången var dålig, eller vin-
den svag. Bostaden var en kammar i kvar-
nen, eller i ett hus intill.

Malningen.

Att man behövde torra säden, förekom ej här
i slättbyggen. Siden transporterades till kvar-
nen med hästskjuvar. Säckarna var sydda
av hemväft, starkt tyg, de voro långa och
smala, samt synde en tunn säck, en
tunn brödräcke vägde 120-130 kg. en tunn foder-
säck 100-110 kg. Säckarna hade respektive ägares
namn, mätat i svart färg på ena sidan.
Det första mjölsäcken gjorde, var att tulla säckarna

innan han hällde säden i kornen. Bröda-
den maldes nästan alltid, två gånger när den mal-
des till sammanlet mjöl. När den skulle siktras
maldes den flera gånger. Det som ej gick genom
siktduken maldes ^{och sikrades} en, två gånger, tills bara skalen
av kornen återstod, skalen kallades då: kli. Fodersäden
maldes sällan mer än en gång, men genom att lägga
kornen hårdare samman, gick man finare mälde.
Detta skedde genom att låta på en hävstång
som med sin ena ände var fäst i den övre korn-
stenen och i den andra änden ^{hållde} en vikt, oftast ett
~~ett~~ järnklot, som hängde i ett rep. Hävstången,
som var en träbalk, verkade som en betyman.
Man hadde oftast två kvarnar i möllan, en för
brödsäd och en för fodersäd. Kornen kländes
säden till flata flingar, ~~möllan~~ två järnvalsar.
Naturligtvis ville ^{förhindras} ha sin egen säd ~~att~~ tillbaka,
det kunde ju ofta vara stor skillnad på kvaliteten

Ifall man var i trängande behov av malden,
 var man nog med att mjölnaren malde. så snart
 vinet eller vattentillgång, gjorde detta möjligt.
 En vattenkvarn gick i gång genom att man
 drog upp dammbuckan framför skovelhjulet
 "vattenhjulet". Väderkvarnen genom att man
 lättrade på en präss, som var ankrad på kvarn-
 axeln. Detta skedde genom att dra i ett rep som
 var fäst i prässen och hängde ned till marken.
 En plötslig, stark vind, förorsakade ofta svåra
 skador på väderkvarnarna. Det kunde hända
 att vinden kastade om och ökade till storm på
 natten, när mjölnaren låg och sov. Kvarnen kun-
 de gå i gång och gå i bakkvind, samt axel och ring-
 ar dragas åt och falla ned, eller också skena
 och gå varm, så att den förtade eld. Så hände det
 jultornen 1902 med många kvarnar. Här i Hög-
 heddinge blåste som nämnts Hornheddingekvarnen omkring

På holländaren i Thyskbeddinge, bläste vingar
med kvarnaxel och hälla ned. De andra kvar-
narna här omkring, bläste man, genom att man
fick drejat dem i rätt vind. I kvarnarna här
i byggen, var det ingen som övernattade, men i
de stora kvarnarna vid Lödde å brukade man
föra i tiden övernatta, för att få mjölet ~~med sig~~
till julbaket med hem.

Folktrö. sägner.

Jag har ej här, hört berättas någonting här om.
Om säckarna lades åt ett järnkärlt håll, då de las-
tades på vagnen, så var det ^{för att} för dem uppresta vid
den sida av vagnen, som kom närmast kvar-
nen och där mjölnaren tog dem på ryggen och bar in.
Ett ordspråk, som man brukade säga var att
det var omöjligt att trötta sig i en ärlig mjölnares
kvarndamm.

11. Alberta kvarn har ju blivit landsberöfstad.

genom en brottmålsprocess på 30-talet.

Den 21 febr. 1932, fann man på morgonen, kvinnan ägaren Nils Anderssons hustru, Hanna Andersson, liggande död i kranndammen. Nils Andersson troddes ha brakt henne om livet, och häktades. Efter lång sättegång, dömdes han, mot sitt nekande, på indrörelse, till livstids straffarbete. Efter att ha avtjänat 15 års straffarbete, på Hångsholmen, erhöll han serning i målet och fick döms uppbrävd, blev satt på fri fot, erhöll ersättning. Nils Andersson är nu 76 år gammal och bor i Lund, där han äger en större bostadsfastighet.

Hans Tälbykvarnen, hade sin historia. Den byggdes på 1860-talet, av en förmögen brennmanufaktur, som hade en medelstor gård, det var ^{2^{da}} han som levde på stor fot och gärna ville göra sig bemärkt. Då millen var färdigbyggd

Hjöll han traktens bönder på ett byggegille, som
länge omfattades i orten. Som det var en mycket
sammardag varo gästerna placerade på omgången
runt omkring möllan. På värden drack gästerna
till. Fönde han sitt glas och kastade det sedan
över axeln, ner på marken, där det krossades
sympade gästerna att göra på samma sätt och
 snart var ~~de~~ glaskrossningen i gång, det berättades
att det krossades många stora korpar glas, enär
faster varade till soluppgången och man bara
skulle sepa en gång, av varje glas. Efter denna
fest blev det många möllebunder, och kvarnäg-
aren körde ofta till Malmö med tullräd, och
~~han~~ festade där på "Hotell Florn", till långt på nat-
ten. På grund härav blev snart ekonomin
undermålad, kunderna klagade, att de fick säm-
re säd tillbaka från kvarnen, än den de läm-
nat dit och flytta därifrån med malningarna.

sedan gick det sakt ut för och både kvarn och gård måste säljas. Den förut så förmögne och fine mannen måste flytta till småbruk, där han sedan levde i missär. Kvarnen, ett par tunn. jord, köptes av en mjölnare fr. Småland. Det var en glad & trevlig person, som snart fick många kunder och satte i gång med svineuppfödning. Slutet av 1780-talet sålde han kvarnen till en ~~fr~~ mjölnare som efter något år sålde den till den berömda mordbrännaren Martin Svensson. Denne hade köpt kvarnar som han satt eld på och fått ut brandförsäkringen och så gick det även här. För många år sen, hollde han, i Bläntorp, slaget ihjäl och sen bränt enne, en mjölnare, som var konkurrent till honom. Trots att han var stackat mistänkt för bränderna, kunde han ej föllas, i brist på bevis. Slutligen blev han dock dömd för mord och mordbrand, samt dögg på Långholmen.

L. N. F. 99

14.

Stven Alberta vattenkvarn ~~as~~ har träjats av brand
två gånger. I början av 1920-talet brann en med kvar-
nen kombinerad sågverksanläggning, samt några
år senare, förstördes övre delen av kvarnen.

Men eldens uppkommet, blev ej känd, men enligt
mjölnarens uppgift, skulle den första eldsvådan upp-
stått genom självantändning i ett axellager och andra
gången genom åskslag på taket. Två gånger tidigare
har åskan slagit ned där, dock utan att antända.

Väderkvarnen i Esarp blev också en gång träffad
av blixten, utan att antändas.

L.M. 1-99
15.
Vid Esarp har före funnits en benkvarn, en
s.k. "benstamp". Den var belägen cirka 25 meter norr
om vattenkvarnen och tillhörde, liksom denna,
Esarps säteri. Den försvann någon gång på 70-80-talet
men kvarnsänman finns där ännu. I min
barndom talades mycket om benstampen, där-
för att den förde sådant buller och spred en

16.

otäck stank från ruttnande benhögar, så att hästarna skuggade då man körde förbi.

Den låg invid Allmänna vägen mot Dalby, och man hade mölledammen på andra sidan, där vattnet nästan stod i jämnhöjd med vägbanan. På den tiden var hästarna ej vana vid buller och skyggade lätt.

Jag minns en historia om benstämpren, som länge talades om och skrattades åt. Det var en lantbr. som hette Lars Möller, han var en glad och trevlig man men han hade en hustru ^{hustru} gärna ville segas och gräla på honom, då han taget sig några glas. En gång var de körande till lunds marknad där mannen förtat litet. På hemvägen satt gumman, som vanligt och grälade på honom, han så ingenting, men han satt och funderade på om han inte skulle kunna få gumman att bli tyst. När de passerade förbi benstämpren

och hästarna skyggade till sidan, styrde han dem så att vagnens vänstra hjul kom utanför vägen. Då gumman, som sat till vänster ej var beredd hägras, föll hon, vid vagnens betning, på huvudet i mölledammen. Hästarna skenade i väg, men vid gumman rop på hjälp kom folk, som drog upp henne. Sedan man fått hästarna lugnade, hörde han bort till gumman, där hon stod vid vägkanten, lyft och mol~~den~~, med vattnet rinnande ur bliderna, och sade, med tveksamhet i ögat: "nu regerar du inte mer". Folket skrattade, och gumman kravlade sig upp på vagnen och följde med hem.

En annan historia som man också hade, enligt åt var om en dräng, "Neh skomagare" kallad som hade ett utpräglat födgers. Han brukade samla upp ben, som han sålde till benstampen.

En gång fick han uppgift på ett ställe, där
man för många år sedan nedgrävt en död häst,
där grävde han upp skelettet av denna och
sålde till benstampen för 5 kr. Det var ju en
ganska stor peng, på den tiden och uppmuntra-
rad. Härav, började han fråga folk om de viste
var man begravt döda hästar. Slutligen fick
han av en spjuver, anvisning på ett sådant
ställe. Där satte han i gång och började gräva, men
efter en stund dräade han ned i ett, i uppr.
löning snart hästlik. Efter detta slutade han
upp med sina grävningar efter ben.

Samt föret nämnts, misstänktes ofta myöb-
naren att tulla för häst, och jag minns, i
anslutning härtill ett par tullhistorier, med
ganska tråkiga slut. Det var på 90-talet en hus-
man, i trakten som ägde ett hus, med till-
hörande ett tunb. jord, där han odlade potatis
sätt

L.H.F. 99/

18.

för uppfödning av 2-3 st gisar. Han lät
maka säden vid Esarps kvarn och han hade
länge tyckt att den där anställde mjölnaren
tog för mycket tull av säckarna, men då han
ej hade sin väg, kunde han ej kontrollera
vikten. Omiddel fick han av en granne köpa
en gammal pundavåg, sedan denne köpt
en modernare decimalvåg. Han skulle ha
mannen riktigt kontrollera mjölnaren,
trodde han, men då han ej riktigt förstod
sig på vägen, så förvärlade han pund &
skäpund, och kom till resultat, att mjölna-
ren hade tullat rent oförskämt. Uppför-
ning och ilska härför, rann han ätad &
skällde ut mjölnaren och kallade honom
bl.a. för en "tyrskacka". Detta kom emellertid
att stå honom dyrt, då en vid kvarnen anställd
mjölnarlärling, obemärkt åkört utskällningen

2.11.1919/

och han blev av mjölnaren instämnd till Dalbytinget, för årekränkning, där han dömdes drugga böter och skadestånd.

En annan tullhistoria utspelades vid Albrita kvarn, på 1920-talet, där en bedagad och tilltax. en engångstullade hos mjölnaren, i stället för att själv avstå tullräd. Detta gick enligt mjölnarens uppgift, så till ^{att} hon besökte hön till kvinnen, då hon visste att mjölnaren var bostad, och då, i kvarnkammaren prätade så bra med den, något till ännu henne mölle: svennen, att hennes säckar kom att öka i vikt, vid hemfärden. Lågden tog emellertid ett hastigt slut, då mjölnaren en gång, oväntat kom hem och, då i stället tullade hennes säckar så grundligt att hon började skälla ut honom, med påföljd att hon av mjölnaren blev hangäppligen tilliäthvisad utkastad.

2.11.1999

20.

En historia med munture prönges, till-
dreg sig under första världskriget, vid samma
kvart. På grund av den då svåra krigstiden
måste lantbrukarna avstå nästan all sin
spannmål, till staten, så att man måste
blanda in fodersäd i mjölet till brödet och avåll
föda djuren. Detta väckte ofta förbittring, isyn-
nerhet när nitiska landsfiskaler kom ut på
ställena och kontrollerade leveranserna, och
samliga, som ej riktigt fullgjort sin leve-
rans, ådömdes orimligt dyga böter, samt då
man fick höra hur myndigheterna förfar med
kivsmidlen.

man fick höra hur mynigheterna förfar med
kvinnorna.

2.2.1.99

Mjölarna skulle föra förmalningsboka, vid
kvällen, där förmalningen av lantbrukarnas
brödrädd & godersädd infördes och av landfiska-
ren, allt som oftast kontrollerades.

2.2.15.99
Kie hände, vid nämnda kväll, en gång då
landfiskalen kom för kontrollering, att för-
malningsboken var genomdränkt av foto-
gen så kluften var oläslig. Enligt mjölnarens
uppgift, skulle detta ha tillgått på så sätt
att hans foxterrier kommit upp på kvallen-
tet och där jagat katten, vilken för att rädda
sig, hoppat upp på en hylla där en fotogenlampa
stod, och som där fallit ned och krossats, på ett
bord, där förmalningsboken låg upplagen.

Det skattades belåtet, när man ^{hörd} händelsen
omtalas, och det hette sedan att mjölnarens
katt hade krossat i förmalningsboken, så att
landfiskalen inte kunde kontrollera.

22.

Det var nog mångaas mening, som en gammal lantbr. uttalade, en gång då vi talade om malören: det var en bra katt, den skulle jag vilja ha källingar efter!"

De gamla väderkvarnarnas tid, är nu snart förbi, endast en och annan är numera i bruk i oförändrat skick. En del har mist vingar och driver nu med el-kraft, som handelskvarn, såsom den i Knästorp och Valla härra, m. fl. Den s.k. precessmøllan i Kviskög, en stubbmølla med hjortel, står kvar som ett kulturminnesmärke, men sakna vingar.

Väderkvarnarna var ett vackert inslag i byggen, vilket försvunnit.

22.12.99